

AVOIN YLIOPISTO

JOHDATUS OIKEUSTIETEeseen

Kristina Andström, elokuu 2015

PROSESSIOIKEUS

1. MITÄ PROSESSIOIKEUS ON?

Prosessioikeudella tarkoitetaan normeja, jotka sääntelevät lainsoveltamismenettelyitä. Näissä menettelyissä vahvistetaan, mitä on pidettävä lainmukaisena ratkaisuna tietyssä tapauksessa. Prosessioikeuteen luetaan lisäksi myös ne säännökset, jotka sääntelevät lainkäyttäjien ratkaisujen täytäntöönpanoa. Prosessioikeuteen laajassa mielessä kuuluvat siis sekä ns. hallintolainkäyttö, jossa käsitellään hallinnollisten ratkaisujen lainmukaisuutta, että ns. yleinen lainkäyttö, joka kattaa kaiken muun lainkäyttötoiminnan. Tässä esityksessä käsitellään kuitenkin ainoastaan yleistä lainkäyttöä, koska hallintolainkäyttö on perinteisesti luettu hallinto-oikeuden alaan. Esitys rajoittuu lisäksi vain varsinaiseen lainkäyttötoimintaan, joten siihen ei sisälly täytäntöönpanoa koskevia järjestelyjä.

Varsinaisen tuomioistuinmenettelyn lisäksi Suomessa on käytössä joitakin muita konfliktinratkaisumenetelmiä. Nämä menetelmät ovat eriasteisesti säädeltyjä. Ensinnäkin yksityisoikeudellisissa riidoissa voidaan käyttää ns. välimiesmenettelyä. Menettelyn käyttö perustuu osapuolten keskinäiseen sopimukseen ja siinä annettu tuomio on täytäntöönpanokelpoinen. Toiseksi useilla aloilla toimii erilaisia lautakuntia, jotka ratkaisevat riitakysymyksiä (esim. kuluttajariitalautakunta). Lautakuntien ratkaisut eivät ole täytäntöönpantavissa. Kolmanneksi sekä riita- että rikosasioissa voidaan käyttää sovittelumenettelyä. Sovittelu tapahtuu siihen koulutetun sovittelijan johdolla ja menettely edellyttää osapuolten suostumusta. Sovittelupalveluja tarjoavat alueelliset sovittelutoimistot. Sovittelumenettely on osin säänneltyä, mutta osapuolet voivat vapaasti sopia sovittelun lopputuloksesta. Neljänneksi sovittelu voi muodostua osaksi muodollista tuomioistuinmenettelyä, kun tuomari riita-asian valmisteluvaiheessa selvittää, onko olemassa edellytyksiä sovinnolle.

2. OIKEUDENKÄYNTIPERIAATTEET

2.1. OIKEUSSUOJAPERIAATE

Oikeussuojaperiaate on yksi oikeudenkäyttöä koskevista peruseriaatteistamme. Sen mukaan kaikilla on oltava mahdollisuus käyttää valtion oikeussuojakoneistoa. Tämä periaate on ilmaistu jo perustuslain perusoikeuksien tasolla ja se sisältyy Suomea velvoittavaan Euroopan ihmisoikeussopimukseen.

Oikeus käyttää valtion lainkäyttökoneistoa on tarpeen siksi, että pääsääntöisesti meillä on voimassa ns. valtion väkivaltamonopoli. Tällä tarkoitetaan sitä, että ihmisillä ei ole oikeutta saattaa omatoimisesti voimaan laillisiakaan oikeuksiaan, vaan siihen tarvitaan viranomaisen myötävaikutus.

Oikeussuojaperiaate ei toteudu minkälaisella viranomaiskäsitteilyllä hyvänsä, vaan sille voidaan asettaa tiettyjä vaatimuksia. Ensinnäkin edellytetään sitä, että viranomaismenettelyssä annettu ratkaisu on perusteltu. Oikeudenkäymiskaassa määritellään tarkemmin, mitä ratkaisun perusteilta edellytetään. Ratkaisun perusteluista on käytävä ilmi, mitä tuomioistuin katsoo näytetyksi toteen asiassa (ns. tosiasiakysymys). Tämän lisäksi on esitettävä ratkaisun oikeudellinen perustelu (oikeuskysymys). Oikeudellisen perustelun vaatimukset voidaan määritellä viittaamalla vallitsevaan

käsitykseen oikeudellisesta argumentaatiosta ja oikeuslähdeopista. Täten oikeusdogmatiikan menetelmäoppi saa käytännöllisen sovelluksensa tuomioistuinratkaisun perusteluille asetetuissa vaatimuksissa.¹

Tuomioistuinkäsittelylle voidaan myös asettaa vaatimus oikeusvarmuudesta. Tällä tarkoitetaan sitä, että käsittely pyritään järjestämään sellaiseksi, että lopputuloksena on mahdollisimman lainmukainen ratkaisu. Tähän periaatteeseen liittyy tuomioistuimen velvollisuus tuntea laki. Osapuolten vastuulla ei siis ole asiaa koskevien oikeusnormien selvittäminen. Oikeusvarmuuden saavuttamista voidaan kontrolloida edellä esitetyllä perusteluvaatimuksella. Perustelujen avulla voidaan arvioida, onko ratkaisu oikeudellisesti moitteeton. Oikeusvarmuuteen liittyy myös vaatimus ns. aineelliseen totuuteen pyrkimisestä. Tämän mukaisesti menettelyssä pyritään selvittämään mahdollisimman luotettavasti asian todellinen tapahtumainkulku. Pyrkimyksestä aineellisen totuuden selvittämiseen tingitään kuitenkin laajasti riita-asioissa, joissa vastuu tosiasioiden selvittämisestä on asetettu riidan osapuolille.

Menettely tulee myös järjestää mahdollisimman joutuisaksi; sen tulee tapahtua ilman aiheetonta viivytystä. Tämä on tärkeää siksi, että epäselvä tilanne osapuolten välillä estää näitä suunnittelemasta omia toimiaan. Käsittelyn viivästyminen voi aiheuttaa osapuolille myös suoranaisia taloudellisia vahinkoja. Pahimmassa tapauksessa viivästyminen saattaa aiheuttaa jopa sen, että ratkaisu tulee merkityksettömäksi. Pitkään kestävä käsittelyn haittoja on meillä pyritty pienentämään siten, että osapuolilla on mahdollisuus saada hyvitystä viivästyksen aiheuttamista haitoista. Hyvityksen myöntäminen edellyttää kuitenkin sitä, että viranomainen on menetellyt jollain tavoin moitittavasti asian käsittelyssä. Siten hyvitys ei varsinaisesti poista liian vähäisistä käsittelyresursseista johtuvaa käsittelyn viivästyistä.

Oikeussuojan toteutumisen kannalta on merkitystä myös sillä, miten paljon kustannuksia menettely aiheuttaa. Tämän vuoksi menettelyssä on pyrittävä mahdollisimman suureen tehokkuuteen. Tehokkuusvaatimusta toteutetaan erityisesti sillä, että menettely mukautetaan käsiteltävän asian laatuun. Nykyisessä alioikeuskäsittelyssä onkin runsaasti erilaisia vaihtoehtoja. Lisäksi täysmittaisen oikeudenkäynnin lisäksi voidaan käyttää kevyempiä summaarisia menettelyitä.

Menettelyn joutuisuuden ja taloudellisuuden vaatimukset voivat joskus olla ristiriidassa oikeusvarmuuden vaatimuksen kanssa. Vaatiihan asian perusteellinen selvittäminen toisinaan pidemmän ajan ja enemmän resursseja. Tämän vuoksi lainkäyttömenettelyjen sääntelemine on aina tasapainoilua näiden keskenään ristiriidassa olevien vaatimusten välillä.²

2.2.OIKEUDENMUKAISEN OIKEUDENKÄYNNIN PERIAATE

Oikeudenmukainen oikeudenkäynti edellyttää, että osapuolilla on tasa-arvoiset mahdollisuudet käydä oikeutta. Tämän mukaan osapuolilla on oltava samanlaiset mahdollisuudet esittää oikeudenkäyntimateriaalia. Osapuolten tulee myös saada tietoonsa vastapuolen esittämä materiaali ja ottaa siihen kantaa. Ratkaisun perustaksi ei siis saa milloinkaan asettaa sellaista materiaalia, jota ei ole käsitelty oikeudenkäynnissä (ns. kontradiktorinen eli kuulemisperiaate).

Vaikka osapuolet olisivatkin muodollisesti tasa-arvoisessa asemassa, niin heidän mahdollisuutensa käydä oikeutta voivat tosiasiallisesti olla hyvin erilaiset riippuen siitä, miten paljon taloudellisia resursseja heillä on käytettävissään. Tätä epäkohtaa korjaamaan on kehitetty oikeusapujärjestelmä, jossa taloudellisesti huonommassa asemassa olevat ihmiset voivat saada apua oikeudenkäyntiin. Oikeusapua voidaan myöntää asian käsittelyyn suoranaisesti liittyviin kustannuksiin, kuten

¹*Prosessioikeus* 2003 s. 576 – 578.

²*Prosessioikeus* 2003 s. 101 – 104.

todistelukustannuksiin ja oikeudenkäyntimaksuihin. Apua voi saada myös avustajan käyttöön. Tällaisen avustajana voi toimia joko yleinen oikeusavustaja tai yksityinen avustaja. Yksityisen avustajan palkkiot voidaan tällöin korvata erikseen määrätyn taksan mukaan. Oikeusavun myöntäminen edellyttää, että se on tarpeen. Apua ei myönnetä asioissa, jotka ovat ilmeisesti perusteettomia tai oikeuden väärinkäyttämistä häirintätarkoituksessa.³

2.3. JULKISUUSPERIAATE

Lainkäytössä, kuten muussakin julkisen vallan käytössä, meillä on pääsääntönä julkisuusperiaate. Pohjoismaissa vallankäyttöön on perinteisesti liittynyt laaja julkisuus. Oikeudenkäytön julkisuudella on tärkeä kontrollifunktio sekä asianosaisten että muun yhteiskunnan kannalta. Näin voidaan varmistua siitä, että lainkäyttö on asianmukaista ja että siinä saavutetaan mahdollisimman suuri oikeusvarmuus. Lainkäytön julkisuudella on todettu olevan myös tietoa lisäävä vaikutus ja sen on todettu vaikuttavan ihmisten käyttäytymistä ohjaavasti.

Julkisuutta lainkäytössä voidaan tarkastella siltä kannalta, kenellä on oikeus saada tietoja menettelyssä esitetystä materiaalista. Tässä suhteessa voidaan puhua toisaalta asianosaisjulkisuudesta ja toisaalta yleisöjulkisuudesta. Asianosaisjulkisuus koskee kontradiktorisen periaatteen mukaan kaikkea oikeudenkäyntimateriaalia. Ainoastaan tuomioistuimen jäsenten ratkaisua koskevassa neuvottelussa esittämät kannat ovat salaisia myös asianosaisiin nähden. Myös yleisöjulkisuus on meillä pääsääntönä. Yleisöllä on oikeus saada tietoonsa oikeudenkäynnissä esitetyt seikkoja tiettyjä poikkeuksia lukuunottamatta. Tällaisia poikkeuksia ovat esimerkiksi valtakunnan turvallisuuden vuoksi salassapidettävät tiedot, muualla lainsäädännössä salassapidettäviksi määrätty tiedot ja eräät henkilön yksityiselämään liittyvät arkaluontoiset tiedot. Näissä tapauksissa julkisuusintressi siis saa väistyä muiden intressien tieltä.

Toinen tapa määrittellä julkisuutta oikeudenkäynnissä on sen tarkastelu, mitä julkisuus käsittelyssä koskee. Tällöin on kyse joko käsittelyjulkisuudesta eli siitä, kuka saa olla seuraamassa käsittelyä, tai asiakirjajulkisuudesta eli siitä, kuka saa tutustua oikeudenkäyntiin liittyviin asiakirjoihin. Myös julkinen käsittely on meillä pääsääntönä. Asianosaisilla on aina oikeus olla läsnä käsittelyssä. Sitä vastoin yleisön läsnäolo voidaan kieltää, eli asiaa käsitellään suljetuin ovin, silloin kun käsittelyssä esitetään em. salaisiksi määriteltyjä seikkoja. Käsittelyjulkisuus koskee luonnollisesti vain suullista käsittelyä.

Oikeudenkäyntiin liittyvät asiakirjat ovat meillä niinkään pääsääntöisesti julkisia. Julkisuus alkaa siitä, kun asiakirjat saapuvat tuomioistuimeen. Asiakirjajulkisuuskään ei meillä ole kuitenkaan poikkeukseton. Esim. em. salassapidettäviä seikkoja sisältävät asiakirjat voidaan julistaa salaisiksi määräajaksi. Myös tuomioistuimen ratkaisu voidaan julistaa osittain salaiseksi, nimittäin perustelujen osalta. Sen sijaan itse ratkaisun sisältävä ns. tuomiolauselma on aina julkinen. Meillä ei siis ole mahdollista antaa salaisia tuomioita.⁴

2.4. MÄÄRÄÄMISPERIAATE JA VIRALLISPERIAATE

Määräämisperiaatteella eli asianosaisautonomian periaatteella tarkoitetaan osapuolten valtaa vaikuttaa oikeudenkäyntiin riita-asiaissa. Suurimmassa osassa riita-asioita vallitsee määräämisperiaate. Rikosasioissa käytetään nimitystä akkusatorinen periaate, joskin määräämisvalta rikosasioissa muodostuu hiukan erilaiseksi kuin riita-asioissa. Rikosasioissa

³*Prosessioikeus* 2003 s. 663 – 671.

⁴*Prosessioikeus* 2003 s. 110 – 124.

määräämisvalta kuuluu ennen kaikkea syyttäjälle. Syytetyllä on rikosasiassa määräämisvaltaa vain silloin, kun kyseessä on vähäinen rikos.

Asianosainen voi määrätä oikeudenkäynnistä monella eri tavalla. Tuomioistuimien on ensinnäkin sidottu asianosaisten vaatimuksiin asiassa. Jutussa ei voida tuomita muuta tai enempää kuin on vaadittu. Tätä kutsutaan vaatimistaakaksi oikeudenkäynnissä. Tuomioistuimien ei myöskään voi ottaa huomioon sellaisia vaatimuksen tai sen torjumisen perusteita, joita osapuolet eivät ole esittäneet (ns. vääntämistaakka). Asianosaiset voivat myös myöntää kanteen oikeaksi tai luopua siitä, jolloin tuomioistuimen on hyväksyttävä kanne tai hylättävä se näiden määräämistoimien perusteella. Osapuolet voivat myös vaikuttaa oikeudenkäyntiin näytön avulla; näytön myöntäminen oikeaksi sitoo tuomioistuinta eikä tuomioistuimien saa määrätä hankittavaksi muuta näyttöä kuin osapuolet haluavat esittää. Osapuolet voivat myös halutessaan tehdä asiassa sovinnon, joka tuomioistuimen on vahvistettava sellaisenaan.

Virallisperiaatetta noudatetaan ns. indispositiivisissa riita-asioissa. Nämä ovat sellaisia juttuja, joissa käsiteltävistä asioista osapuolilla ei ole mahdollisuutta sopia sitovasti oikeudenkäynnin ulkopuolella. Vastaavasti rikosasioissa puhutaan inkvisitorisesta periaatteesta. Tätä periaatetta noudatetaan rikosasioissa, joissa on kyse vakavasta rikoksesta. Näissä asioissa asianosaisten määräämisvalta on rajoitettu. Tuomioistuimien tutkii kannevaatimuksen oikeellisuuden ja näytön todenperäisyyden.⁵

3. PROSESSIROOLIT

3.1. OIKEUDENKÄYNTI NÄYTELMÄNÄ

Oikeudenkäyntiä voidaan tarkastella eräänlaisena näytelmänä, jossa kullakin näyttelijällä on tietynlainen, prosessinormien sääntelemä rooli. Tärkeimmät näistä rooleista ovat tietysti tuomioistuimen ja tuomarin ja toisaalta asianosaisten roolit. Prosessissa on näiden lisäksi muitakin rooleja, kuten oikeudellisen avustajan tai edustajan, todistajan ja asiantuntijan rooli.

3.2. TUOMIOISTUIMEN JA TUOMARI

Suomessa tuomiovaltaa eli lainkäyttövaltaa käyttävät riippumattomat, pysyvät tuomioistuimet. Tuomioistuimien jakautuu kahteen haaraan sen mukaan minkälaisia asioita niissä käsitellään. Tällöin puhutaan tuomioistuimien asiallisesta toimivallasta. Hallintoasioissa toimivaltaisia ovat hallintotuomioistuimet hallinto-oikeudet ja korkein hallinto-oikeus. Ns. yleiset tuomioistuimet käsittelevät riita- ja rikosasioita. Yleisiin tuomioistuihin kuuluvat alimpana asteena käräjäoikeudet, niiden yläpuolella hovioikeudet ja ylimpänä asteena korkein oikeus. Näiden lisäksi on olemassa muutamia erityistuomioistuinta, jotka käsittelevät vain tietynlaisia asioita, esim. työtuomioistuimien, markkinatuomioistuimien ja vakuutuslaitosten.

Tuomioistuimien hierarkkinen rakenne muodostaa perustan niiden asteelliselle toimivallalle. Asteellista toimivaltaa koskevat normit määrittelevät, missä oikeusasteessa asiaa käsitellään. Suurin osa asioista käsitellään ensimmäisenä asteena alioikeuksissa eli käräjäoikeuksissa. Hovioikeus ja edelleen korkein oikeus voi ottaa asian käsiteltäväkseen muutoksenhaun perusteella. Joissakin rikosasioissa ensimmäisenä asteena toimii kuitenkin joko hovioikeus (maanpetos-, valtiopetos- ja alioikeustuomareiden virkasyyteasiat) tai korkein oikeus (hovioikeustuomareiden virkasyyteasiat).

Tuomioistuimien alueellista toimivaltaa sääntelevät normit taas määrittelevät sen, missä asteeltaan

---

⁵*Prosessioikeus* 2003 s. 137 – 146.

rinnakkaisista tuomioistuimista asiaa voidaan käsitellä. Näitä normeja kutsutaan myös oikeuspaikkanormeiksi. Riita-asioissa ensimmäisessä asteessa tavallisin oikeuspaikka on se käräjäoikeus, jonka toiminta-alueella vastaaja asuu (ns. vastaajan kotipaikka). Osapuolet voivat kuitenkin sopia suurimmasta osasta riita-asioiden oikeuspaikoista myös toisin. Rikosasiassa voidaan käyttää useita vaihtoehtoisia oikeuspaikkoja, kun asiaa käsitellään ensimmäisessä oikeusasteessa. Valittavana ovat mm. syytetyn kotipaikan tuomioistuin ja rikoksen tekopaikan tuomioistuin. Toisessa asteessa toimivaltainen tuomioistuin on se ylempi tuomioistuin, johon muutoksenhaku alemmasta tuomioistuimesta kulkee. Korkeimmalla oikeudella on luonnollisesti yksinomainen toimivalta kaikissa niissä asioissa, jotka tulevat sen käsiteltäviksi muutoksenhaun seurauksena.

Tuomioistuinten jäsenenä toimivat hovioikeuksissa ja korkeimmassa oikeudessa lainoppineet virkamiestuomarit. Käräjäoikeuksissa voidaan sen sijaan käyttää joskus myös maallikotuomareita eli lautamiehiä, jotka valitsee kunnanvaltuusto määrääjäksi. Lautamiehillä on asian ratkaisussa yksilöllinen ääni ja he osallistuvat myös asian oikeudelliseen arviointiin kuten lainoppineet tuomarit. Lautamiesten käytöstä on keskusteltu vilkkaasti 1970-luvulta asti, ja nykyään lautamiehiä käytetään vain eräissä rikosjutuissa.

Tuomari on virassaan riippumaton ja puolueeton. Tuomarin riippumattomuutta on pyritty turvaamaan sillä, että tuomari voidaan erottaa ainoastaan jos hänet tuomitaan menettämään virkansa lisärangaistuksena rikoksesta tai jos hän menettää työkykynsä.

Tuomarin puolueettomuutta taas turvataan ns. tuomarinjäävi- eli esteellisyysnormeilla. Nämä normit määrittelevät, milloin tuomari on sellaisessa suhteessa joko itse asiaan tai asianosaisiin, että voidaan katsoa hänen puolueettomuutensa vaarantuvan. Tuomarilla on tällainen suhde käsiteltävään asiaan, mm. jos tuomari on asianosainen, tuomari on toiminut asianosaisen edustajana asiassa, tuomari on tai on ollut asiassa todistajana tai asiantuntijana, tuomari on osallistunut aikaisemmin asian käsittelyyn, tuomari on asianosaisena samanlaisessa asiassa tai tuomarilla on erityistä etua tai haittaa asian ratkaisusta.

Tuomarin suhde asianosaisiin voi taas synnyttää esteellisyyden, mm. jos asianosaisena on tuomarin sukulainen tai puoliso, tuomioistuimen jäsenenä on tuomarin sukulainen tai puoliso, tuomari on asianosaisen vastapuoli toisessa oikeudenkäynnissä tai tuomarilla on palvelussuhteeseen perustuva suhde asianosaiseen. Esteellisyys voi myös syntyä, jos jokin muu yksilöityihin esteellisyyssperusteisiin verrattava seikka antaa aiheen epäillä tuomarin puolueettomuutta.

Tuomari on velvollinen itse huolehtimaan siitä, että ei osallistu asian käsittelyyn esteellisenä. Tämän lisäksi myös asianosaiset voivat tehdä väitteen esteellisyydestä eli jäävätä tuomarin. Mikäli asia on käsitelty tuomarin esteellisyydestä huolimatta, virhe johtaa uuteen käsittelyyn.⁶

3.3. ASIANOSAISET

Riita-asiaa sitä osapuolta, joka esittää kannevaatimuksen, kutsutaan kantajaksi. Se, jota vastaan vaatimus esitetään, on vastaaja. Vastaavasti rikosasiassa kantajapuolella rangaistusvaatimuksen esittää syyttäjä tai asianomistaja tai molemmat yhdessä. Vastaajapuolella taas on syytetty.

Jotta henkilö voisi toimia asianosaisena riita-asian oikeudenkäynnissä, hänen täytyy täyttää tietyt edellytykset. Ensinnäkin hänen täytyy olla asianosaiskelpoinen. Henkilö on asianosaiskelpoinen, kun hänellä on oikeudenkäynnin ulkopuolella oikeuskelpoisuus. Toiseksi hänen täytyy olla oikeudenkäyntikelpoinen. Oikeudenkäyntikelpoinen henkilö on silloin, kun hän on

---

⁶ *Prosessioikeus* 2003 s. 225 – 241.

oikeustoimikelpoinen. Vaikka asianosaiselta puuttuisikin tämä kelpoisuus, hän voi olla osallisena oikeudenkäynnissä, jos häntä edustaa siihen oikeutettu henkilö. Kykyä olla asianosaisena tietyssä asiassa kutsutaan asiavaltuudeksi eli asialegitimaatioksi ja tällainen kyky on henkilöllä, jolla on määräysvalta oikeudenkäynnin kohteeseen oikeudenkäynnin ulkopuolella tai joka vaati tätä määräysvaltaa.

Vastaavasti rikosasiassa asianosaiskelpoisuus määräytyy syyttäjän osalta hänen virka-asemansa perusteella. Asianomistaja taas on asianosaiskelpoinen, jos hän on oikeuskelpoinen. Syytetty on asianosaiskelpoinen, jos hän on 15 vuotta täyttänyt ihminen tai yhteisösakkojutussa oikeushenkilö. Oikeudenkäyntikelpoisuus on syyttäjällä virka-aseman perusteella. Asianomistajan oikeudenkäyntikelpoisuus edellyttää oikeustoimikelpoisuutta oikeudenkäynnin ulkopuolella. Syytetty on oikeudenkäyntikelpoinen syytteen perusteella. Rikosasiassa asiavaltuus on syyttäjällä virka-aseman perusteella. Asianomistajan asiavaltuus on yleensä rikoksen uhrilla. Syytetyllä taas on asiavaltuus syytteen perusteella.

3.4. ASIANOSAISTEN EDUSTAJAT JA AVUSTAJAT

Asianosainen voi oikeudenkäynnissä yleensä käyttää lainopillista edustajaa tai avustajaa. Edustaja toimii päämiehensä puolesta kun taas avustaja on mukana oikeudenkäynnissä päämiehen ohella. Edustajan käyttö ei ole sallittua silloin, kun päämies on velvoitettu olemaan henkilökohtaisesti läsnä istunnossa.

Edustajilta ja avustajilta edellytetään oikeudellista asiantuntemusta. Tällaista asiantuntemusta katsotaan olevan yleisillä oikeusavustajilla ja tähän tehtävään luvan saaneilla oikeusavustajilla. Erityisen lainopillisten avustajien ja edustajien ryhmän muodostavat asianajajat, jotka kuuluvat Suomen asianajajaliittoon. Joissakin rikosjutuissa syytetylle voidaan määrätä erityinen julkinen puolustaja. Tällainen puolustaja määrätään, jos syytetty ei itse kykene puolustamaan itseään, syytetty on alle 18-vuotias, jos syytetyn itse valitsema avustaja on kykenemätön tehtäväänsä tai muusta erityisestä syystä.

Asiamiehellä ja avustajalla on vaitiolovelvollisuus tehtävässään saamistaan tiedoista. Hänen on toimittava huolellisesti. Jos edustaja tai avustaja laiminlyö velvollisuutensa, hänelle voidaan määrätä kielto esiintyä tuomioistuimessa määrääjäksi.

Vaikka asianosaisella on yleensä oikeus käyttää lainopillista edustajaa tai avustajaa oikeudenkäynnissä, meillä ei ole siihen pakkoa. Asianosainen voi siis itse edustaa itseään oikeudenkäynnissä. Poikkeuksena tästä on tilanne, jossa tuomioistuin määrää syytetylle julkisen puolustajan ja tietyt ylimääräisen muutoksenhaun tilanteet. Käytännössä oikeusjutun menestyksellinen läpivieminen kuitenkin edellyttää yleensä lainopillisen avustajan käyttöä.⁷

3.5. TODISTAJAT

3.5.1. TODISTAMISVELVOLLISUUS

Todistajien tehtävänä oikeudenkäynnissä on kertoa asiaan liittyvistä havainnoistaan. Todistajien käyttö palvelee siten aineellisen totuuden selvittämistä. Aineellisen totuuden merkitys näkyy siinä, että meillä on voimassa yleinen todistamisvelvollisuus. Tämä velvollisuus ei kuitenkaan ole poikkeukseton. Poikkeukset todistamisvelvollisuudesta voidaan jakaa kieltäytymisoikeuksiin ja

---

⁷*Prosessioikeus* 2003 s. 328 – 341.

todistamiskieltoihin. Edellisessä tapauksessa todistaja saa halutessaan kieltäytyä todistamasta. Jos hän kuitenkin suostuu todistamaan, häntä koskevat kaikki todistajaa koskevat velvollisuudet. Jälkimmäisessä tapauksessa todistaja ei saa toimia todistajana. Kieltäytymisoikeuksia ja todistamiskiltoja koskevat säännökset on hiljattain uudistettu siten, että uudet säännökset tulevat voimaan vuoden 2016 alusta. Näissä säännöksissä poikkeuksia todistamisvelvollisuudesta on täsmennetty ja osin laajennettu.

Kieltäytymisoikeus todistamasta voi olla joko totaalista, jolloin henkilöä ei voida ollenkaan velvoittaa toimimaan todistajana, tai osittaista, jolloin todistaja saa kieltäytyä kertomasta tietyistä asioista. Kokonaan saavat kieltäytyä todistamasta mm. asianosaisen tietyt sukulaiset, puoliso ja avopuoliso. Todistaja saa kieltäytyä kertomasta sellaisesta asiasta, josta kertominen voisi johtaa siihen, että hänet itsensä tai hänen sukulaisensa tai puolisonsa voitaisiin asettaa syytteeseen rikoksesta. Myöskään liike- tai ammattisalaisuutta ei tarvitse paljastaa. Tiedotusvälineiden palveluksessa olevat henkilöt saavat myös kieltäytyä paljastamasta tiedonlähteitään.

Myös todistamiskielto voi olla totaalinen tai koskea vain tiettyjä seikkoja. Vielä nyt voimassa olevan lain mukaan alle 15-vuotias tai tasavallan presidentti eivät voi toimia todistajina. Alle 15-vuotiaita voidaan kuitenkin kuulla oikeudenkäynnissä ilman valan velvoitusta. Kukaan ei saa kertoa sellaisesta asiasta, jonka paljastaminen voisi vaarantaa maan turvallisuuden. Virkamies ei saa paljastaa salassapidettäväksi määrättyä asiaa. Terveystieteiden henkilöillä on salassapitovelvollisuus myös oikeudenkäynnissä toimessaan saamista yksityisluontoisista tiedoista. Sama koskee myös pappien sielunhoitotyössä saamia tietoja. Oikeudellisen edustajan tai avustajan toimessaan saamat luottamukselliset tiedot ovat suojattuja myös oikeudenkäynnissä.

Jotkin näistä kieltäytymisoikeuksista tai -velvollisuuksista eivät kuitenkaan ole ehdottomia. Siten esim. liike- tai ammattisalaisuuden suoja tai tiedotusvälineen lähdesuoja voidaan murtaa, jos käsitellään rikosta, josta voi seurata vähintään 6 vuotta vankeutta. Tällöin katsotaan, että poikkeuksien taustalla olevat intressit väistyvät oikeusvarmuuden periaatteen tieltä.

3.5.2. TODISTAJAN VELVOLLISUUDET OIKEUDENKÄYNNISSÄ

Kun henkilö on haastettu todistajaksi oikeudenkäyntiin, hänen on saavuttava kutsusta paikalle. Jos todistaja ei noudata kutsua, hänelle voidaan joko asettaa uhkasakko tai hänet voidaan välittömästi noutaa oikeudenkäyntiin.

Todistajan on vannottava todistajanvala tai annettava vastaava vakuutus. Vala on uskonnollinen sitoumus pysyä totuudessa. Todistajanvakuutuksessa taas ei ole tätä uskonnollista elementtiä. Valan tai vakuutuksen antaminen on pakollista. Jos todistaja kieltäytyy tästä velvollisuudesta, hänet voidaan pakottaa siihen joko uhkasakolla tai jopa käyttäen ns. painostusvankeutta, jonka pituus voi olla enintään 6 kk.

Todistajalla on velvollisuus kertoa asiasta kaikki, mitä hän siitä tietää ja hänen on pysyttävä totuudessa. Jos todistaja tietoisesti poikkeaa totuudesta lausunnossaan, hänet voidaan tuomita perättömästä lausumasta vankeuteen enintään kolmeksi vuodeksi.⁸

3.6. ASIANTUNTIJAT

Asiantuntijoiden rooli oikeudenkäynnissä muistuttaa todistajan roolia siten, että heitä koskevat

---

⁸ *Prosessioikeus* 2003 s. 518 – 526.

soveltuvilta osin samat säännökset kuin todistajia. Heidän tehtävänsä asian selvittämisessä eroaa kuitenkin todistajan tehtävästä siten, että kun todistaja kertoo tosiasiahavainnoistaan, asiantuntija arvioi näitä havaintoja. Arvioinnissa käytetään hyväksi eri alojen tieteellistä ja teknistä tietämystä. Asiantuntijat esittävät siis lausunnossaan alaansa liittyvää kokemustietoa, tietoa havaitsemistaan tosiseikoista ja näihin liittyviä johtopäätöksiä. Yleisin asiantuntijalausunto on rikosoikeudenkäynnissä käytettävä mielentilalausunto, jossa arvioidaan syytetyn syyntakeisuutta.⁹

4. KANNE JA VASTINE – SYYTE JA PUOLUSTUS

Tarkasteltaessa kannetta ja vastinetta riita-asiassa ja vastaavasti syytetä ja puolustusta rikosasiassa voidaan havaita, että niillä on tietty rakenne. Tämä rakenne heijastelee oikeusnormin rakennetta.

Siten oikeudenkäynnissä esitetty vaatimus sisältää aina vaatimuksen tietyn oikeusseuraamuksen tuomitsemisesta. Sen tuoksi esitetään vaatimuksen perusteet eli ne oikeustositseikat, joihin vaatimuksen katsotaan perustuvan. Oikeudenkäynnissä on kuitenkin yleensä tarpeen myös näyttää toteen, että nämä oikeustositseikat ovat olemassa, joten niiden tueksi on esitettävä myös ns. todistustositseikkoja.

Vastaavasti kannevaatimus voidaan yrittää torjua vaatimuksella siitä, että seuraamusta ei pidä tuomita. Tämän vastavaatimuksen tueksi voidaan esittää oikeustositseikkoja. Vaatimus voidaan pyrkiä torjumaan myös esittämällä vastaanäyttöä eli todistustositseikkoja, jotka kertovat siitä, että kannevaatimuksen tueksi olevia oikeustositseikkoja ei ole olemassa.

Esimerkkinä voidaan käyttää riita-asiaa, jossa velkoja vaatii velalliselta maksua. Velkoja esittää kanteen, jossa hän vaatii maksua (oikeusseuraamus) sillä perusteella, että hänen ja velallisen välille on syntynyt velkasuhde (oikeustositseikka). Velkasuhteen hän näyttää toteen velkakirjalla (todistustositseikka). Vastaja voi torjua vaatimuksen joko vetoamalla siihen, että maksuvelvollisuutta ei ole, koska hänellä on kuittausoikeus oman saamisensa perusteella (oikeustositseikka) tai esittämällä, että velkasuhdetta ei ole ollenkaan olemassa, koska velkakirja on väärennetty (todistustositseikka).

5. OIKEUDENKÄYNTIMENETTELY

5.1. OIKEUDENKÄYNTIMENETTELYÄ SÄÄNTELEVÄT PERUSPERIAATTEET

Nykyisin normaalimenettelyä alioikeudessa voidaan luonnehtia kolmen perusperiaatteen avulla. Oikeudenkäynti on suullinen, välitön ja keskitetty. Menettelyn suullisuus merkitsee sitä, että kaikki oikeudenkäyntimateriaali esitetään suullisesti oikeuden istunnossa, jossa molemmilla osapuolilla on mahdollisuus olla läsnä. Pelkkiä tuomioistuimelle jätettäviä oikeudenkäyntikirjelmää ei siis saa käyttää, mutta tällainen kirjelmä voidaan kyllä jättää oikeudelle suullisen esityksen lisäksi. Myös todistelu on suullista, mutta todistaja saa käyttää halutessaan kirjallisia muistiinpanoja muistinsa tueksi. Asiantuntijankin on esitettävä asiantuntijalausuntonsa suullisesti.

Oikeudenkäynti on myös välitön. Tällä tarkoitetaan sitä, että oikeudenkäyntimateriaali on esitettävä siinä oikeudessa, joka käsittelee asian.

Oikeudenkäynnin keskitys puolestaan merkitsee, että oikeudenkäynti tapahtuu yhtäjaksoisesti ilman

---

⁹*Prosessioikeus* 2003 s. 534 – 541.

lykkäyksiä. Tällä pyritään taloudellisuuteen ja joutuisuuteen asian käsittelyssä.

Mikään näistä periaatteista ei ole poikkeukseton. Jo alioikeusmenettelyn tietyssä vaiheessa käytetään kirjallista materiaalia. Samoin materiaalia voidaan poikkeuksellisesti esittää myös muulle kuin asiaa käsittelevälle oikeudelle. Myös käsittelyn keskityksestä voidaan joissain tapauksissa joutua tinkimään. Lykkäys saattaa olla tarpeen esim. silloin, kun todistajaa ei saada oikeuteen.

Suullisuusperiaatteesta poiketaan erityisesti hovioikeuksien ja korkeimman oikeuden käsittelyssä, joka on pääosin kirjallista. Tosin nykyisin näissäkin tuomioistuimissa on mahdollista järjestää tarvittaessa suullinen käsittely.

5.2. ALIOIKEUSMENETTELY ELI MENETTELY KÄRÄJÄOIKEUDESSA

Menettely alioikeudessa on suurilta osin samanlainen sekä riita- että rikosasioissa, joten tässä selostetaan riita-asian kulkua. Oikeudenkäynti käräjäoikeudessa on jaettu kahteen selkeästi erotettavaan vaiheeseen, valmisteluun ja pääkäsittelyyn. Jaon tarkoituksena on se, että asia tulisi varsinaiseen pääkäsittelyyn riittävän hyvin valmisteltuna, jotta asiassa ei tarvitsisi palata aikaisempiin käsittelyvaiheisiin.

Valmisteluvaiheen ja siten myös koko oikeudenkäynnin aloittaa kantajan haastehakemus, jossa kantaja esittää kirjallisesti vaatimuksensa, sen perusteet ja selostaa mahdollisen niitä tukevan näytön. Kirjalliset todisteet liitetään haastehakemukseen. Tässä vaiheessa tuomioistuin varmistuu siitä, että edellytykset asian käsittelylle ovat olemassa (ns. prosessinedellytykset). Kun kantaja on esittänyt vaatimuksensa oikeudelle, kanna ei enää saa muuttua (ns. kanteenmuutoskielto). Haastehakemus saatetaan tiedoksi vastaajalle, joka esittää vastineensa saamaan tapaan kuin kantaja haastehakemuksen. Menettely on siis tässä vaiheessa kirjelmien vaihtoa.

Seuraavaksi siirrytään valmistelun suulliseen vaiheeseen, joka on vapaamuotoista keskustelua tuomarin johdolla. Tässä vaiheessa tuomarin on pyrittävä selvittämään, mikä asiassa on riitaista. Hänen on myöskin selvitettävä, onko osapuolten mahdollista päästä sovintoon. Jos sovinto saavutetaan, tuomioistuin vahvistaa sen sellaisenaan ja muilta käsittelyvaiheilta vältytään. Rikosasiassa sovinto ei kuitenkaan ole mahdollinen.

Valmisteluvaihe päättyy, kun asia on kypsä siirrettäväksi varsinaiseen pääkäsittelyyn. Kun pääkäsittelyyn siirrytään, voimaan astuvat tietyt uuden materiaalin esittämistä koskevat rajoitukset (ns. preklusio). Tällä pyritään siihen, että pääkäsittelyssä käsiteltävä materiaali olisi mahdollisimman hyvin tiedossa jo tässä vaiheessa. Uuden materiaalin esittämiskielto ei kuitenkaan ole poikkeukseton. Kaikki jutun oikeudenkäyntimateriaali käsitellään suullisesti oikeuden istunnossa. Lopuksi osapuolet esittävät loppulausuntonsa, jossa tiivistetään heidän esittämänsä seikat. Loppulausuntoon saattaa myös sisältyä asianosaisen käsityksiä laintulkinta- ja soveltamiskysymyksistä.

Käsittelyn jälkeen tuomioistuin käsittelee asiaa neuvottelussa ja antaa sen tuloksena tuomion. Asian ratkaisussa saadaan ottaa huomioon vain sellaisia seikkoja, jotka on käsitelty pääkäsittelyssä lukuunottamatta ns. notorisia eli yleisesti tunnettuja seikkoja. Kollegiaalisessa eli monijäsenisessä tuomioistuimessa tuomio saattaa syntyä äänestyksen tuloksena. Tuomio sisältää aina tietyt osat; ensiksi esitetään ns. kertoelma, jossa selostetaan tapauksen liittyvät faktat. Sen jälkeen esitetään tuomioperustelut, eli selostetaan, mitä näyttöön ratkaisu perustuu, mihin oikeustositseikastoon ratkaisu perustuu ja mitä oikeusnormia on käytetty. Lopuksi esitetään ns. tuomiolauselma, joka sisältää varsinaisen ratkaisun asiassa.

Kun ratkaisuun on päästy, tuomio annetaan asianosaisille. Näillä on mahdollisuus halutessaan hakea siihen muutosta ilmoittamalla tyytymättömyyttä määräajassa ja hakemalla muutosta hovioikeudesta 30 päivän kuluessa. Muussa tapauksessa tuomio saa ns. lainvoiman eli siihen ei enää voi hakea muutosta säännönmukaisin muutoksenhakukeinoin ja se on täytäntöönpanokelpoinen.

Asianosaisten mahdollisuutta täysimittaiseen hovioikeuskäsittelyyn on rajoitettu siten, että ensin asia alistetaan ns. seulontamenettelyyn. Menettelyssä ratkaistaan, onko varsinainen oikeudenkäynti hovioikeudessa tarpeen. Varsinainen käsittely ei ole tarpeen, jos ei ole tarpeen arvioida näyttöä, jos alioikeuden ratkaisussa ei ole virhettä tai menettelyvirhettä tai jos asianosaisen oikeusturva ei muuten edellytä asian käsittelyä varsinaisessa käsittelyssä. Jos varsinainen käsittely ei ole tarpeen, asia voidaan ratkaista suoraan seulontamenettelyssä.

Jos asiaa ei ratkaista seulontamenettelyssä, siinä voidaan järjestää pääkäsittely, jos asianosainen sitä pyytää, jos se on tarpeen suullisen näytön käsittelemiseksi tai jos hovioikeus katsoo sen muuten tarpeelliseksi. Pääkäsittely on suullinen ja välitön. Muussa tapauksessa asia käsitellään hovioikeudessa pelkässä kirjallisessa menettelyssä.¹⁰

Hovioikeuden tuomioista voidaan valittaa edelleen korkeimpaan oikeuteen 60 päivässä, mutta pääsääntöisesti vain, jos korkein oikeus myöntää valitusluvan. Ellei valitusta tehdä tai valituslupaa myönnetä, tuomio saa lainvoiman.

Valituslupajärjestelmän tarkoituksena on se, että korkeimmasta oikeudesta on näin haluttu tehdä ensisijaisesti ns. prejudikaatti- eli ennakkoratkaisutuomioistuin. Sen ratkaisujen tehtävänä on siis ohjata alempien tuomioistuinten lainkäyttöä. Valituslupa voidaan myöntää, jos se on lainsoveltamisen tai oikeudenkäytön yhtenäisyyden kannalta tärkeää.

Jos valituslupa on myönnetty, asia otetaan korkeimman oikeuden käsittelyyn. Tämä käsittely on pääsääntöisesti kirjallista, mutta korkein oikeus voi niin halutessaan järjestää myös suullisen käsittelyn. Tämä saattaa olla tarpeen suullisen näytön arvioinnissa. Todistajanlausuntojen arvioiminen edellyttää usein sitä, että ne vastaanotetaan välittömästi asiaa käsittelevässä tuomioistuimessa.

Käsittelyn jälkeen korkein oikeus antaa ratkaisunsa, joka on lopullinen. Siihen ei siis enää voi hakea muutosta säännönmukaisin muutoksenhakukeinoin. Asianosaisten kannalta korkeimman oikeuden tuomion kiinnostavin osa on tietenkin itse asian ratkaisu, joka selviää tuomiolauselmasta. Laintulkintaongelmien ratkaisun kannalta merkittävimmän osan ratkaisua muodostavat ratkaisuperusteet, jotka toimivat ohjeena muille lainkäyttäjille.

Kaikkiin lainvoiman saaneisiin tuomioihin voidaan puuttua erityistapauksissa käyttäen ns. ylimääräisiä muutoksenhakukeinoja. Näiden keinojen käyttö edellyttää kuitenkin, että asiassa on tapahtunut jokin vakava virhe.¹¹

---

¹⁰*Prosessioikeus* 2003 s. 929- 950.

¹¹*Prosessioikeus* 2003 s. 977 – 1025.

LÄHTEET

Prosessioikeus, Lappalainen et al., WSOY Lakitieto 2003.

